

Олександр Хрімлі,
кандидат юридичних наук,
докторант сектору проблем реалізації
господарського законодавства
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України

УДК 346.9

КЛАСИФІКАЦІЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНВЕСТОРІВ

У статті проаналізовано способи захисту прав інвесторів, що дозволило виділити загальні та спеціальні способи захисту прав інвесторів. Загальні способи передбачені нормами господарського законодавства. Спеціальні способи підрозділяються на законодавчі, тобто ті, що встановлені інвестиційним законодавством, та договірні, тобто ті, що встановлені договорами. Запропоновано у ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» закріпiti спеціальні способи захисту прав інвесторів. Це дозволить інвестору в комплексі, в одній нормі права, побачити спеціальні способи захисту прав, які передбачено спеціальним законодавством України про інвестиційну діяльність, а не вишукувати потрібні норми права серед непомірної кількості законів.

Ключові слова: способи захисту прав інвесторів, загальні способи, спеціальні способи, права інвесторів, інвестиційні договори.

Дієвими важелями, що сприяють підвищенню ефективності інвестиційної діяльності в Україні та допомагають інвестору реалізувати право на захист, є способи захисту прав інвесторів, які вимагають глибоких теоретичних досліджень. Для інвесторів однією з проблем є правильний вибір способів та ефективне використання і застосування передбачених законодавством засобів захисту прав інвесторів. Щоб не допустити порушення прав інвесторів, а також відновити порушені права інвесторів, необхідно знати положення законодавства, яке закріплює способи захисту прав, бо саме від правильного їх застосування залежить результат захисту прав інвесторів.

Проблемам, які пов'язані із способами захисту прав інвесторів, приділяли увагу такі вчені, як: О. Подцерковний [1], Д. Задихайло [2], Г. Грищенко [3], О. Семерак [4], О. Зельдіна [5], О. Охотнікова [6], О. Поляк [7]. В той же час низка проблем, які пов'язані зі способами захисту прав інвесторів, є невиріше-

ними. Відсутня класифікація способів захисту прав інвесторів, що не дозволяє інвестору комплексно їх проаналізувати і застосувати на практиці.

Мета цієї статті — проаналізувати способи захисту прав інвесторів та запропонувати їх класифікацію, що дозволить вдосконалити їх правореалізацію.

Норми Господарського кодексу України закріплюють загальні способи захисту прав і законних інтересів інвесторів. Частина 2 ст. 20 Господарського кодексу України (далі — ГК України) визначає, що кожний суб'єкт господарювання має право на захист своїх прав і законних інтересів. Права та законні інтереси зазначеніх суб'єктів захищаються шляхом:

— визнання наявності або відсутності прав. Сама ж по собі вимога про визнання права як спосіб захисту права не є новелою вітчизняного законодавства, оськільки була передбачена й Цивільним кодексом УРСР 1963 р. [8, с. 164]. Цей спосіб не вносить ніяких змін до існуючих правовідносин. Рішення суду про

визнання права лише надає їм чітку визначеність [9, с. 36]. Визнання наявності або відсутності прав є необхідною передумовою для визначення правомірності поведінки порушника права [10, с. 41]. Наприклад, судові органи можуть визнати право інвестора здійснювати інвестиційну діяльність, що дозволить захистити права інвестора від порушень.

— Визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, які суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів. Одним з важливих і поширених способів захисту прав інвесторів є визнання судом недійсними (повністю або частково) актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів. Зазначений спосіб захисту прав може бути застосовано лише судом. На сьогодні цю категорію спорів розглядають адміністративні суди в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України [11].

— Визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом. З підстав, передбачених законом, господарський суд в порядку, встановленому Господарським процесуальним кодексом України [12], може визнати недійсними господарські угоди, які здійснюються в процесі інвестиційної діяльності.

— Відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Цей спосіб захисту прав інвестори можуть використовувати в процесі здійснення підприємницької діяльності. «Поновлення порушеніх прав може відбуватися шляхом відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання» [10, с. 41].

— Припинення дій, які порушують право або створюють загрозу його порушення. Це той спосіб захисту прав, який допомагає учасникам інвестиційного процесу припинити порушення їх прав і законних інтересів. «Чим раніше будуть припинені незаконні дії порушників, тим меншою буде завдана порушеннями шкода. Таке припинення може здійснюватися і до вирішення господарським судом спору по суті, у рамках забезпечення позову» [10, с. 42].

— Присудження до виконання обов'язку в натурі. Цей спосіб застосовується, коли відповідач зобов'язаний був вчинити певні дії стосовно позивача, але відмовився або уникає можливості виконати свій обов'язок. Тобто цей спосіб захисту застосовується за наявності зобов'язальних правовідносин між позивачем та відповідачем. Це «ефективний спосіб захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів, оскільки іноді повновити права іншим чином просто неможливо» [10, с. 41].

— Відшкодування збитків. Згідно з ч. 2 ст. 217 ГК України, відшкодування збитків є видом господарських санкцій, під якими розуміються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування котрих для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Натомість для учасника господарських відносин, який потерпів від правопорушення, відшкодування збитків є способом захисту його прав та законних інтересів [10, с. 251].

— Застосування штрафних санкцій. Штрафними санкціями є господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання [10, с. 42].

— Застосування оперативно-господарських санкцій. М. Ю. Потоцький, зазначає, що оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, які використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. На відміну від штрафних санкцій, які можуть бути передбачені як в законі, так і в договорі, оперативно-господарські санкції можуть бути передбачені тільки в договорі. Однією з важливих особливостей оперативно-господарських санкцій є те, що вони можуть застосовуватися незалежно від відсутності чи наявності вини суб'єкта господарювання. Оперативно-господарські санкції виконують запобіжну функцію та мають на меті припинення порушення виконання господарських обов'язків та недопущення або мінімізацію

їх негативних наслідків [13, с. 150—151].

— застосування адміністративно-господарських санкцій. За порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового чи майнового характеру, спрямовані на припинення право-порушення, допущеного суб'єктом господарювання, та ліквідацію його наслідків [10, с. 42].

— Установлення, зміни і припинення господарських правовідносин. Для захисту прав інвесторів можуть слугувати установлення, зміни і припинення господарських правовідносин.

— Іншими способами, передбаченими законом.

Дослідження ч. 2 ст. 20 ГК України дозволяє дійти висновку, що у цій нормі права одночасно застосовуються терміни «шляхи захисту» і «способи захисту», тож цей казус доцільно прибрати та словосполучення «шляхи захисту» замінити на термін «способи захисту».

Проте, крім загальних способів захисту прав і законних інтересів інвесторів, доцільно проаналізувати спеціальні способи захисту прав і законних інтересів інвесторів, які передбачено як спеціальним інвестиційним законодавством, так і договорами.

Спеціальні способи захисту прав інвесторів передбачено приписами ГК України, Законів України: «Про інвестиційну діяльність», «Про захист іноземних інвестицій на Україні», «Про режим іноземного інвестування». Зазначені нормативно-правові акти за роки незалежності зазнали змін та доповнень, що відобразилися й на способах захисту прав інвесторів. Аналіз цих законодавчих актів дозволяє стверджувати, що на сьогодні до спеціальних способів захисту прав інвесторів законодавець відніс такі: гарантії стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності (п. 1 ст. 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність»); гарантії додержання прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності (п. 2 ст. 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність»); гарантії захисту іноземних інвестицій при зміні законо-

давства про іноземні інвестиції (п. 2 ст. 397 ГК України, ст. 8 Закону України «Про режим іноземного інвестування»); гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади і їх посадових осіб (пункти 3, 4 ст. 397 ГК України, п. 2 ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність», ст. 3 Закону України «Про захист іноземних інвестицій на Україні», ст. 9 Закону України «Про режим іноземного інвестування»); компенсація і відшкодування збитків інвесторам, завданіх їм незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб (пункти 5, 6, 7 ст. 397 ГК України, ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність», ст. 10 Закону України «Про режим іноземного інвестування»); відшкодування збитків інвесторам, завданіх їм у разі прийняття державними або іншими органами актів, які порушують права інвесторів (абз. 3 п. 2 ст. 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність»); гарантії при припиненні інвестиційної діяльності (ст. 399 ГК України, ст. 11 Закону України «Про режим іноземного інвестування»); гарантії переказу прибутків і використання доходів від іноземних інвестицій (ст. 398 ГК України, ст. 4 Закону України «Про захист іноземних інвестицій на Україні», ст. 12 Закону України «Про режим іноземного інвестування»); страхування інвестицій (п. 4 ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Крім законодавства України, способи захисту прав інвесторів передбачені міжнародними нормами права. До таких міжнародних норм можна віднести Нью-Йоркську конвенцію про визнання та виконання іноземних третейських рішень, Європейську конвенцію про зовнішньоторговельний арбітраж, Вашингтонську конвенцію про порядок вирішення інвестиційних суперечностей між державами та юридичними особами, Седульську конвенцію про заснування Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій, що наділяє цю міжнародну організацію можливістю страхувати некомерційні ризики, тощо.

Не менш важливими джерелами в сфері встановлення способів захисту прав інвесторів є міжурядові угоди про заохочення та взаємний захист інвестицій за участю України. Аналіз договорів

про взаємний захист інвестицій, які уклала Україна, дозволяє узагальнити способи захисту прав інвесторів, які передбачені даними договорами, а саме: гарантування права на безперешкодний переказ будь-яких сум у зв'язку з інвестиціями; гарантування права на отримання адекватної, ефективної та швидкої компенсації у випадку реквізіції або націоналізації інвестицій, а також нарахування процентів на розмір компенсації; гарантування недопущення дискримінації іноземних інвесторів у випадку війни, революції, повстань, збройних конфліктів, надзвичайного стану; забезпечення інвестору незмінності правових умов інвестування протягом певного проміжку часу з моменту здійснення ним капіталовкладень.

Крім міжнародних договорів, способи захисту прав інвесторів передбачені й інвестиційними контрактами (договорами). Інвестиційний договір розуміється науковцями у широкому та у вузькому значеннях. Так, у широкому розумінні цей термін означає договори, які укладаються між інвестором та іншими учасниками інвестиційної діяльності і спрямовані на реалізацію будь-яких видів і форм інвестицій з метою одержання прибутку або досягнення соціального ефекту. У вузькому розумінні інвестиційний договір — це угоди між іноземним інвестором і вітчизняними учасниками інвестиційного процесу щодо вкладення та реалізації іноземних інвестицій [2, с. 623—624].

О. М. Вінник виділяє такі види інвестиційних договорів: а) засновницькі; б) концесійні; в) договори про спільну діяльність (договори (контрактів) про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності); г) договори підряду на капітальне будівництво за участю іноземних суб'єктів господарювання; г) договори про трансфер технологій; д) договори франчайзингу (комерційної концепції); е) договори (контракти) на користування надрами і т. д. [14, с. 355].

Проведене дослідження дозволяє виділити загальні та спеціальні способи захисту прав інвесторів. Загальні способи передбачені нормами господарського законодавства. Спеціальні способи поділяються на підрозділи: законодавчі, тобто ті, які встановлені інвестиційним законодавством, та договірні, тобто ті, які

встановлені договорами. До спеціальних способів, які встановлені інвестиційним законодавством, належать: 1) гарантії стабільності законодавства (гарантії стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності, гарантії захисту інвестицій при зміні законодавства про інвестиції); 2) гарантії невтручання в діяльність суб'єктів інвестиційної діяльності державних органів та їх посадових осіб (гарантії додержання прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності, гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади і їх посадових осіб); 3) гарантії відшкодування збитків інвесторам (гарантії компенсації та відшкодування збитків інвесторам, завданих їм незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, гарантії відшкодування збитків інвесторам, завданих їм у разі прийняття державними або іншими органами актів, які порушують права інвесторів); 4) гарантії використання доходів від інвестицій (гарантії при припиненні інвестиційної діяльності, гарантії переказу прибутків і використання доходів від іноземних інвестицій); 5) страхування інвестицій.

Спеціальні способи, які встановлені договорами, можна поділити на способи, які передбачено: міжнародними багатосторонніми конвенціями; двосторонніми угодами про взаємний захист інвестицій; інвестиційними контрактами (договорами).

Спеціальні способи захисту прав інвесторів знаходяться в розрізнених джерелах, а це має негативні наслідки в процесі практичного застосування, закріплених законодавцем форм і способів захисту прав інвесторів. Тому в спеціальному інвестиційному законодавстві, в одній статті, доцільно перерахувати форми і спеціальні способи захисту прав інвесторів, які передбачено спеціальним законодавством України.

Таким чином, ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» пропонується викласти в такій редакції:

«Форма захисту прав інвесторів — це встановлена законом чи договором процедура, яка за допомогою способів і засобів захисту прав забезпечує ефективне попередження правопорушення, відновлювання (визнання) порушених (оспорюваних) прав і законних інтересів інвесторів.

Інвестори можуть захищати свої права і законні інтереси за допомогою наступних форм захисту прав інвесторів: законодавча, яка включає судову і адміністративну; законодавчо-договірна, яка включає третейську, арбітражну і самозахист; договірна, яка включає медіацію і примірювальну процедури.

Способи захисту прав інвесторів — це передбачені загальним і спеціальним законодавством, а також договором заходи для попередження правопорушення, відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і законних інтересів інвесторів, правовим інструментом для реалізації яких є засоби захисту прав.

Інвестори можуть захищати свої права і законні інтереси загальними способами, які передбачені господарським законодавством, а також спеціальними способами, які передбачено цією статтею та міжнародними багатосторонніми конвенціями, двостороннimi угодаами про взаємний захист інвестицій, інвестиційними контрактами (договорами).

Спеціальними способами захисту прав і законних інтересів інвесторів є: 1) державні гарантії стабільності законодавства, які включають державні гарантії стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності та державні гарантії захисту інвестицій при зміні законодавства про інвестиції; 2) державні гарантії невтручання в діяльність суб'єктів інвестиційної діяльності державних органів та їх посадових осіб, які включають державні гарантії додержання прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної

діяльності та державні гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади і їх посадових осіб; 3) державні гарантії відшкодування збитків інвесторам, які включають державні гарантії компенсації та відшкодування збитків інвесторам, завданіх їм незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, та державні гарантії відшкодування збитків інвесторам, завданіх їм у разі прийняття державними або іншими органами актів, які порушують права інвесторів; 4) державні гарантії використання доходів від інвестицій, які включають державні гарантії при припиненні інвестиційної діяльності та державні гарантії переказу прибутків і використання доходів від іноземних інвестицій; 5) страхування інвестицій.

Висновки. Усі вищевикладені пропозиції можуть мати позитивні наслідки, оскільки, по-перше, нададуть можливість інвесторам захищати свої права способами, які передбачено як загальним, так і спеціальним інвестиційним законодавством, а також договорами, і, по-друге, дозволить інвестору в комплексі, в одній нормі права, побачити форми та всі спеціальні способи захисту прав, які передбачено спеціальним законодавством України про інвестиційну діяльність, а не вишукувати потрібні норми права серед непомірної кількості законів.

ПРИМІТКИ

1. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. — Х. : Одіссея, 2010. — 640 с.
2. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло [та ін.] ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. — Х. : Право, 2012. — 696 с.
3. Грищенко Г. Законодавчі гарантії захисту іноземних інвестицій / Г. Грищенко // Право України. — 1996. — № 7. — С. 27—31.
4. Семерак О. Державно-правові гарантії захисту іноземних інвестицій / О. Семерак // Право України. — 2001. — № 5. — С. 71—79.
5. Зельдіна О. Правові можливості захисту прав інвесторів по Господарському кодексу України / О. Зельдіна // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 12. — С. 60—63.
6. Охотнікова О. М. Роль державного управління в механізмі гарантій захисту іноземних інвестицій в Україні / О. М. Охотнікова, О. І. Гафінець // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. — 2013. — № 5. — С. 110—116.
7. Поляк О. І. Державні гарантії захисту інвестицій в Україні в умовах членства в СОТ / О. І. Поляк // Інвестиції : практика та досвід. — 2012. — № 22. — С. 109—112.

8. Френдій Н. А. Визнання права як спосіб його захисту: теоретичний аспект та проблеми правозастосування / Н. А. Френдій // Форум права. — 2015. — № 2. — С. 163—168.
9. Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом / А. Г. Ярема // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 12. — С. 34—39.
10. Мамутов В. К. Науково-практичний коментар господарського кодексу України / В. К. Мамутов. — К. : Юрінком Интер, 2004. — 441 с.
11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — №№ 35, 35—36, 37. — Ст. 446.
12. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56.
13. Потоцький М. Ю. Особливості господарсько-правових способів захисту прав інтелектуальної власності / М. Ю. Потоцький // Європейські перспективи. — № 10. — 2013. — С. 145—152.
14. Вінник О. М. Інвестиційне право : навч. посіб. / О. М. Вінник. — К. : Прав. єдність, 2009. — 614 с.

Хримли Александр. Классификация способов защиты прав инвесторов.

В статье проанализированы способы защиты прав инвесторов, что позволило выделить общие и специальные способы защиты прав инвесторов. Общие способы предусмотрены нормами законодательства. Специальные способы подразделяются на законодательные, то есть те, которые установлены инвестиционным законодательством, и договорные, то есть установленных договорами. Предложено в ст. 19 Закона Украины «Об инвестиционной деятельности» закрепить специальные способы защиты прав инвесторов. Это позволит инвестору в комплексе, в одной норме права, увидеть специальные способы защиты прав, предусмотренных специальным законодательством Украины об инвестиционной деятельности, а не выискивать нужные нормы права среди непомерного количества законов.

Ключевые слова: способы защиты прав инвесторов, общие способы, специальные способы, права инвесторов, инвестиционные договоры.

Khrimli Alexander. Classification of methods of protection of investors' rights.

The article concerns the general protection methods of rights and legitimate interests of investors, enshrined in part 2 of art. 20 of the Economic Code of Ukraine, namely: recognition of presence or absence of rights; recognition of fully or partially invalid acts of public and local authorities, acts the other subjects contradicting the legislation, infringe the rights and legitimate interests of a business entity or customers; cancellation of business agreements due to the reasons foreseen by the law; recovery of the condition existing before infringement of rights and legitimate interests of the business entities; cessation of actions infringing the law or endangering thereof; judgement for specific performance of an obligation; redemption of losses; application of penalty provisions; application of business sanctions; application of business and administrative sanctions; establishment, changes, and cessation of business legal relations; other methods foreseen by the legislation.

The article states that the special methods of investors' rights are foreseen by the regulation of the EC of Ukraine, Acts of Ukraine: «On investment activity», «On protection of foreign investments in Ukraine», «On treatment of foreign investments». The mentioned regulatory legal acts underwent changes and supplementations for the years of independence, which influenced the methods of protection of the investors' rights. The following methods of investors' rights were defined by the legislator as special: guarantees of stability for the conditions of pursuit of investment activity (p. 1 art. 18 of the Act of Ukraine «On investment activity»); guarantees of foreign investments' protection in case of changes in the legislation concerning foreign investments (p. 2 art. 397 EC of Ukraine, art. 8 of the Act of Ukraine «On treatment of foreign investments»); guarantees concerning the forcible withdrawal, as well as from the illegal measures of the state authorities and officials (p. 3, 4 art. 397 of EC of Ukraine, p. 2, art. 19 of the Act of Ukraine «On investment activity», art. 3 of the Act of Ukraine «On protection of foreign investments in Ukraine», art. 9 of the Act of Ukraine «On treatment of foreign investments»); compensation and repayment of losses to the investors caused by the illegal measures or inaction of state or local authorities, or by officials thereof (p. 5, 6, 7 art. 397 of EC of Ukraine, art. 19 of the Act of Ukraine «On investment activity», art. 10 of the Act of Ukraine «On treatment of foreign investments»); remuneration of losses caused to the investors due to approval by the state or other authorities of acts infringing the

investors' rights (paragraph 3, p. 2 art. 18 of the Act of Ukraine «On investment activity»); guarantees in case of cessation of the investment activity (art. 399 of EC of Ukraine, art. 11 of the Act of Ukraine «On treatment of foreign investments»); guarantees of income transferring and using of foreign investment income (art. 398 of EC of Ukraine, art. 4 of the Act of Ukraine «On protection of foreign investments in Ukraine», art. 12 of the Act of Ukraine «On treatment of foreign investments»); investment insurance (p. 4 art. 19 of the Act of Ukraine «On investment activity»).

The author notes that the special methods of protection of the investors' rights are defined not only by the investment legislation, but also by the agreements, and they are subdivided into the methods foreseen by the international multilateral conventions, reciprocal agreements on mutual protection of investments; investment contracts (agreements).

The special methods of protection of the investors' rights are found in different sources, and this has negative consequences in the process of practical application of forms and methods of special protection of the investors' rights enshrined by the legislator. The author proposed to list the forms and methods of special protection of the investors' rights foreseen by the acting legislation of Ukraine in art. 19 of the Act of Ukraine «On investment activity».

Key words: ways to protect investors' rights, the general methods, special methods, the rights of investors, investment treaty.